

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію

Чалавана Віктора Арісовича

«Діяльність професора М. І. Нижнього з розвитку вітчизняної аграрно-

економічної науки (50-ті роки ХХ ст. – початок ХХІ ст.)»,

поданої на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за

спеціальністю 07.00.07 – історія науки й техніки

Враховуючи значимість і вагомість аграрного сектора в структурі української економіки, вважаємо за необхідне зазначити, що проблематика розвитку вітчизняної аграрно-економічної науки не втрачає своєї актуальності та важливості навіть в умовах масштабного епістемологічного зламу, який переживає нині українська історична наука. Втім, для повноцінного аналізу та одержання обґрунтованих узагальнень і висновків щодо особливостей еволюції аграрно-економічного знання в Україні маємо належним чином дослідити життєвий і творчий шлях видатних вітчизняних вчених – фахівців у галузі аграрної економіки.

В.А. Чалаван переконливо обґрунтував необхідність визначення ролі та внеску завідувача відділу організації, нормування та оплати праці Українського науково-дослідного інституту економіки і організації сільського господарства, доктора економіческих наук, професора, заслуженого діяча науки УРСР Миколи Івановича Нижнього у вироблення фундаментальних та науково-прикладних розробок, які заклали підвалини сучасних форм і систем оплати праці аграріїв. В українській історіографії та біографістиці досі не було здійснене комплексне та системне дослідження життя та діяльності М.І. Нижнього – і ця обставина засвідчує беззаперечну наукову новизну та актуальність дисертаційної роботи В.А. Чалавана. Аналіз діяльності відомого вченого потребує особливої уваги саме зараз, адже всі ми нині стоїмо на порозі кардинального реформування національної системи галузевої науки.

Обраний дисертантом об'єкт дослідження – опосередкована в історичних фактах наукова, організаційна та популяризаторська діяльність М. І. Нижнього

в галузі аграрно-економічної науки, зокрема в сегменті оплати праці в сільському господарстві України другої половини ХХ - початку ХХІ ст. – вперше став предметом ретельного наукового аналізу.

Визначена автором структура дослідження, яка включає вступ, чотири розділи, висновки, список використаних джерел і додатки, виглядає цілковито вмотивованою й логічно обґрунтованою. Фактично кожен з елементів дисертаційної структури сприяє реалізації задекларованої автором мети та послідовно відображає результати його наукового пошуку. В.А. Чалаван вміло визначив та чітко сформулював мету й дослідницькі завдання, і це дозволило ефективно й ретельно осмислити базові аспекти теми, вдумливо виконати заплановане. Дисертант доволі успішно обґрунтував теоретичне та практичне значення досліджуваної проблеми, переконливо сформулював її наукову новизну.

Вдумливий аналіз сучасного стану розробки предмета дослідження, здійснений у першому розділі, засвідчує, з одного боку, глибоке розуміння дисертантом суті та специфіки обраної проблеми, а з іншого боку – підтверджує його висновок про те, що історіографія теми є незначною, і окрім викладу деяких біографічних фактів, насьогодні не опубліковано наукових узагальнюючих праць, в яких було б ґрунтовно відтворено професійну і наукову діяльність професора М. І. Нижнього (с. 17).

Варто зазначити, що дисертаційне дослідження В.А. Чалавана базується на використанні значного за обсягом масиву статистичних та архівних джерел, більша частина яких вперше залучена до наукового обігу. Список використаних джерел налічує 421 позицію: опубліковані документи, архівні матеріали, періодичні видання, звіти, монографії, теоретичні напрацювання економістів-аграріїв тощо. Автором опрацьовано сотні важливих джерел, що різnobічно відображають не лише етапи життєвого і творчого шляху М.І. Нижнього, але й розвиток системи та форм оплати праці в сільському господарстві України. В дисертації широко представлені матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), Національного наукового центру «Інститут аграрної

економіки», Національного університету біоресурсів і природокористування України, Міністерства аграрної політики та продовольства України, Російського державного військового архіву. Також у процесі дослідження активно залучалися матеріали фондів Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НАН, Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України, бібліотеки ННЦ «Інститут аграрної економіки».

Надзвичайно важливою складовою джерельної бази дослідження стали оригінальні праці вченого. Як з'ясував дисертант, професор М. І. Нижній був автором понад 150 наукових робіт, аналіз яких сприяв відтворенню цілісної картини становлення наукових інтересів вченого, визначенням пріоритетних напрямів його наукової діяльності та періодів найбільшої творчої активності. Представлені в роботі матеріали джерельної бази, розподілені автором на 4 підгрупи, на нашу думку, є цілком достатніми та репрезентативними для документального забезпечення комплексного наукового дослідження творчої діяльності М.І. Нижнього.

Вміло користуючись біографічним методом і ефективно застосувавши сучасні методологічні підходи та прийоми історичного пізнання, В.А. Чалаван переконливо обґрунтував власне оригінальне бачення шляхів розв'язання обраної наукової проблеми, зумів провести комплексний науково-історичний аналіз наукової спадщини М. І. Нижнього, з'ясував особистий внесок видатного вченого в розвиток аграрної економічної науки.

Висновки, зроблені автором наприкінці кожного розділу, які послідовно відображають і узагальнюють результати його наукового пошуку, заслуговують на належне схвалення, адже демонструють вміння чітко вловити й лаконічно передати суть дослідницького задуму. Ключові положення, що виносяться на захист, а також загальні підсумкові висновки дисертанта, за нашим переконанням, є достатньо обґрунтованими, цікавими в пізнавальному й науково-практичному планах, вельми корисними для подальших досліджень у галузі історії розвитку вітчизняної аграрно-економічної науки. Достовірність

отриманих результатів не викликає жодних сумнівів з огляду на залучення значної кількості найрізноманітніших джерел та їх зважений критичний аналіз.

Ознайомлення з дисертаційною роботою В.А. Чалавана дає всі підстави високо оцінити її як завершенну й самостійну працю зрілого науковця, наділеного широкою ерудицією, бажанням пізнати специфіку розвитку науки та належною фаховою компетенцією. Не бачачи необхідності в надмірно деталізованому аналізі окремих структурних компонентів роботи, сконцентруємо увагу на основних здобутках дисертанта, дискусійних моментах та окремих недоліках.

В розділі 2 автор сконцентрував увагу на з'ясуванні витоків еволюції та становлення наукових пріоритетів та періодизації діяльності М.І. Нижнього. Початок творчого шляху вченого В.Л. Чалаван вміло вписав у контекст епохи, пов'язав з тими грандіозними суспільними трансформаціями, свідком і активним учасником яких був М.І. Нижній. На підставі залучення широкого кола різнопланових джерел, дисертант продемонстрував, що формування поглядів вченого тривало все життя у процесі цілеспрямованої діяльності. Як переконливо констатує автор, пізнавальна діяльність М.І. Нижнього трансформувалася в науково-організаційну, котра стала об'єктивною необхідністю та проявом здійснюваної ним практичної діяльності.

Найбільш репрезентативним у науковому плані є розділ 3, де автор ретельно проаналізував внесок М.І. Нижнього в розвиток української аграрно-економічної науки. Сюди, насамперед, варто віднести наступні сфери науково-практичної діяльності: організаційні питання підвищення ефективності діяльності колективних господарств; експериментальні дослідження в галузі оплати праці аграріїв; управлінські реформи в галузі сільського господарства та пляхи їх інтенсифікації; колективний підряд та принципи госпрозрахунку в сільському господарстві при переході до нових форм господарювання; ефективні методи корінної перебудови економіки УРСР та управління агропромисловим комплексом України у пострадянський період. Значна увага в розділі приділена й науково-популяризаційній діяльності М.І. Нижнього, з'ясовано, що вчений активно поширював наукові знання, особливо у

середовищі сільськогосподарських працівників, вбачаючи в цьому реальний шлях підвищення матеріального і духовного рівня населення.

В розділі 4 автор зумів простежити, яким чином М.І. Нижній зумів створити власну потужну наукову школу економістів-аграріїв, як від 1966 року здійснивав плідну роботу з підготовки наукових кадрів. Дисертантом встановлено, що під керівництвом вченого і за його безпосередньої участі в період 1960-1980-х років проведено важливі дослідження щодо методології, теоретичних і практичних проблем оплати сільськогосподарської праці. Значна частка цих пропозицій була використана директивними та планово-економічними органами на всіх рівнях державного управління. В.А. Чалаван прийшов до висновку, що професор М. І. Нижній був надзвичайно вимогливим як керівник підготовки кандидатських та консультант докторських дисертацій, а його наукову школу сформувала значна група дослідників високого наукового рівня. Саме ця наукова школа стала важливою складовою науково-організаційної діяльності вченого-подвижника, а серед представників її були й керівники наукових установ та інститутів, науковці та викладачі, котрі гідно продовжують дослідження аграрних економічних проблем у вітчизняній економіці сільського господарства, дбаючи про практичне застосування результатів наукової праці.

Серед загальних висновків, на яких акцентує увагу автор, варто, на нашу думку, виділити твердження про те, що динаміку та зміни пріоритетних напрямів наукової діяльності професора М. І. Нижнього визначали проблеми в сільському господарстві та завдання директивних органів щодо їх вирішення. Основною досліджуваною ним проблемою була організація праці, її оплата та результативність господарювання в аграрній сфері, якій присвячено близько половини його творчого доробку. Як з'ясував дисертант, в період 1950–1954 рр. провідні дослідження вченого були пов’язані з ефективністю діяльності сільськогосподарських підприємств; в умовах збільшення обсягів виробництва продукції сільського господарства, за рахунок підвищення продуктивності праці способом введення науково обґрунтованої системи господарювання та інтенсифікації виробництва наукові розробки вченого в галузі організації

оплати праці сільськогосподарських працівників різних категорій та форм нарахування заробітної плати відіграли значну роль у підвищенні зацікавлення сільськогосподарських працівників у кінцевих результатах господарювання.

В.А. Чалаван висунув обґрунтоване припущення, що в період 1984-2003 рр., який ознаменувався уповільненням темпів виробництва продукції сільського господарства, пропозиція М. І. Нижнього щодо формування фонду оплати праці в структурі валового доходу аграрних підприємств не була регламентована на законодавчому рівні в Україні, – і саме це стало вагомим чинником невиконання Продовольчої програми в Україні, звело наївець намагання вченого привести систему матеріального стимулювання працівників у відповідність до рівня розвитку сільськогосподарського виробництва.

Вважаємо, що основні положення та висновки дисертаційної роботи мають важливе практичне значення, оскільки можуть бути використані при підготовці узагальнюючих праць з історії вітчизняної аграрно-економічної науки та її окремих напрямів. З'ясування особливостей розвитку науки в галузі економіки природокористування, охорони навколишнього середовища, екологобезпечного господарювання в різних сферах економіки допоможе при визначенні пріоритетних підходів щодо проведення сучасних наукових галузевих досліджень.

Водночас, за нашим переконанням, дисертаційне дослідження В.А. Чалавана не позбавлене певних недоліків та дискусійних питань:

1. На нашу думку, нижньою хронологічною межею варто би було визначати не 50-ті роки ХХ століття (саме тоді, за твердженням автора, розпочався період формування та діяльності М. І. Нижнього як відомого вченого та методолога в галузі оплати сільськогосподарської праці), – а більш ранній період, час, коли відбувалося становлення молодого науковця, йшло інтенсивне формування кола наукових інтересів та пріоритетів майбутнього подвижника аграрної економіки. До того ж і сам автор у підрозділі 2.2. охарактеризував особливості становлення світогляду М. І. Нижнього, етапи розвитку його як ученого, обставини

- досягнення ним психологічної, соціальної та духовної зрілості (с. 5 - 9).
2. За нашим переконанням, робота дещо переобтяжена додатками, розміщеними на 30 сторінках (с.218 – 247), і для позначення яких не вистачило навіть літер української абетки (після Додатку Я спостерігаємо перехід на «друге коло» - Додатки АА й АБ). Не зовсім виправданим, на нашу думку, є розміщення в Додатках ІІ, ІІІ, ІІІІ та Я даних про «темни зростання продуктивності праці в сільському господарстві у 1940-1990-х роках», а також про «основні показники в колгоспах УРСР, 1950-1990-ті роки» (с. 242-245). Адже дисертація присвячена діяльності професора М.І. Нижнього, а не історії розвитку сільського господарства УРСР.
 3. У «Списку використаних джерел» вважаємо не зовсім доречним включення 9 публікацій дисертанта (с.214-215), адже із суто історіографічної точки зору ці публікації є не джерелами, а «використаною літературою».
 4. У висновках дисертації варто було би сформулювати перспективні напрямки подальших досліджень у сфері задекларованої тематики, адже навряд чи автор повністю й остаточно «вичерпав» цю тему.
 5. У вступній частині дисертаційного дослідження відсутній такий важливий елемент, як «методи дослідження», нс згадано, бодай побіжно, теоретико-методологічні засади, на основі яких реалізуються поставлені завдання. Підрозділ 1.3. «Методологія дослідження» в якості «методологічної основи» дослідження визначає «метод історизму» (с.30) – очевидно, автор мав на увазі принцип історизму, котрий є ключовим для всієї системи соціогуманітарних наук. Також спостерігається невна невідповідність в описі методологічних засад дослідження в авторефераті та в самому тексті роботи. Зокрема, на с.9 автореферату автор пише про використання «проблемно-хронологічного методу» – а в підрозділі 1.3. цей метод не згаданий

взагалі, натомість фігурує «предметно-хронологічний» метод (с.30).

В авторефераті нічого не сказано про застосування системного підходу, хоча на с.31 основного тексту знаходимо інформацію про цей метод (як і про історико-системний, структурно-системний, методи типологізації і класифікації, описовий, ретроспективний, періодизації та інші методи (с.34), про які жодним словом не згадано в тексті реферату). В авторсфераті визначено лише 2 методологічні принципи – «історизму та об'єктивізму» (с.9), а в підрозділі 1.3. мова йде і про інші принципи.

6. В тексті автореферату (с.5-7) доволі детально охарактеризовано 9 статей, присвячених М.І. Нижньому, вміщених в одному збірнику, виданому в 2015 році, – мова йде про книгу «Професор Нижній Микола Іванович : біобібліогр. покажч. наук. пр. за 1950–2003 роки / ПААП, ННСГБ, ННЦ «Ін-т аграр. економіки» ; уклад. : В. А. Чалаван, Т. В. Лютик ; наук. ред. В. А. Вергунов ; авт. вступ. ст. Ю. О. Лупенко. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2015». Вважаємо подібну деталізацію не зовсім доречною в авторефераті.
7. Подекуди в тексті дисертації зустрічаються тези, сформульовані не зовсім коректно і виважено у плані стилістичному. Наприклад, на с.49 читаемо: «Науковий потенціал ученого сформований також під впливом історичного буття та здатністю прогнозування розвитку науки та практики, проникати науковими методами в сферу матеріального виробництва».

Втім, висловлені зауваження не зменшують теоретичної та практичної цінності дисертації й жодним чином не впливають на її загалом високу оцінку.

Проведе В.А. Чалаваном дослідження продемонструвало його здатність до серйозного та ретельного аналізу наукової літератури та джерел, вміння правильно, виважено й чітко формулювати основні результати дослідження, вмотивовано викладати ключові положення, робити об'єктивні висновки та обґрунтовані узагальнення.

Маємо всі підстави стверджувати, що дисертація В.Л. Чалавана «Діяльність професора М. І. Нижнього з розвитку вітчизняної аграрно-економічної науки (50-ті роки ХХ ст. – початок ХХІ ст.)» розв'язує актуальні та важливі проблеми теорії і практики історичних досліджень, виконана на надежному науковому рівні, із залученням широкого кола документальних джерел та сучасних методологічних напрацювань.

Основні положення та висновки дисертації викладені в 11 наукових працях, серед яких 5 статей у фахових виданнях і 1 публікація в іноземному журналі.

Автореферат цілковито відповідає змісту дисертаційного дослідження, відображає структурні особливості дисертації та розкриває її основний зміст.

Все вищезазначене дає нам переконливі підстави для висновку, що дисертація В.А. Чалавана «Діяльність професора М. І. Нижнього з розвитку вітчизняної аграрно-економічної науки (50-ті роки ХХ ст. – початок ХХІ ст.)» є цілісним, завершеним, самостійним і ґрунтовним дослідженням, яке відповідає сучасним вимогам ДАК МОН України щодо кандидатських дисертацій, а її автор, Чалаван Віктор Арісович, заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.07 – історія науки й техніки.

Офіційний опонент:
доктор історичних наук,
професор кафедри історії та культури України
Державного вищого навчального закладу
«Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

Я.О. Потапенко

Потапенко Я.О.
В.С.